

толькі антрапанічнымі кампанентамі, а напаўняецца і разнастайнымі азначальнікамі. Больш за тое, роля апошніх праяўляецца не толькі ў ідэнтыфікацыі пэўнай асобы, але і ў выражэнні ўзаемаадносін камунікантаў.

Са значнай інфарматыўнай нагрузкай пры звароце да асобы ўжываецца ў гістарычнай драме “Калыска чатырох чараўніц” спецыфічная канструкцыя “ўласнае асабовае імя з тытульным словам + андронім + адтапанімнае іменаванне асобы”. Калі ў неафіцыйных абставінах моўнік звяртаецца да знаёмай асобы, выкарыстоўваючы такую мадэль іменавання, то гэта сведчыць пра яго імкненне надаць нефармальным адносінам характар афіцыйнасці: *Дамінік: “Ну вось, вельцэшаноўна пані Бянігна-Багуміла Луцэвічыха, урадзона Валасевічуўна, вам насталы, хадакі тэж... [1, VIII, 161].* Прычына ва ўжыванні такой грувасткай канструкцыі іменавання асобы ў тым, што сям’я “святкуе” ўгодкі свайго мяшчанства і Дамінік хоча ўзвысіць жонку (сялянку па паходжанні) аж да пані, прымяняючы адначасова некалькі кампанентаў наймення: зварот ветлівасці, характэрны для польскага асяроддзя пры называнні высокапастаўленых асоб, састаўное імя персанажа з элементамі яго неафіцыйнай і афіцыйнай формаў, андронім (найменне жонкі па прозвішчы мужа) і адтапанімнае (па месцы жыхарства) іменаванне асобы. Нягледзячы на такія аб’ём паэтонімнай канструкцыі, у гэтым звароце прасочваецца горкая іронія, бо звяртаецца Дамінік да жонкі, працягваючы ёй старыя адрамантаваныя хадакі. Такая складаная формула звароту не толькі ўтрымлівае шмат інфармацыі пра асобу, якой ён адрасаваны, але з’яўляецца яркім стылістычным сродкам, аўтарскім прыёмам сінтэзу зваротаў да высокапастаўленых асоб і да прадстаўнікоў сялянскага асяроддзя.

Такім чынам, прааналізаваныя састаўныя адзінкі іменавання пры звароце да асобы ў гістарычнай драматургіі У. Караткевіча пераканаўча сведчаць, што выбар формулы іменавання залежыць хутчэй не ад сацыяльнага статусу і ўзросту суб’екта, а ад абставін, у якіх адбываецца камунікатыўны акт, і адносін суразмоўнікаў.

Літаратура

1. Караткевіч, У.С. Збор твораў: у 8 т. Т 8, кн. I. П’есы. Нарыс / У.С. Караткевіч. – Мінск, 1990. – 591 с.

А.А. Калеснікава (Віцебск)

КАНЦЭПТ *РАДЗІМА* Ў СВЯДОМАСЦІ НОСЬБЫТАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Да базавых катэгорый любога антрапацэнтрычна арыентаванага напрамку сучаснага мовазнаўства можна аднесці моўную і кагнітыўную карціны свету, нацыянальную свядомасць, моўную асобу, канцэпт і канцэптасферу і інш.

Адным з найважнейшых складнікаў карціны свету, у якой адбываецца нацыянальна-культурны кампанент мовы, з’яўляецца канцэптасфера, што ўяўляе сабой сукупнасць канцэптаў – базавых элементаў светаразумення моўніка. У сучаснай навуцы да гэтага часу не склалася адназначнае тэрміналагічнае вызначэнне канцэпта. Існуюць самыя разнастайныя падыходы да яго разумення: ад больш вузкіх да больш шырокіх, дзе побач з тэрмінам “канцэпт” ужываюцца тэрміны “канстанта” (канцэпт, які існаваў заўсёды або існуе, прынамсі, ўжо доўгі час), гештальт, ідэя, фрэйм, архетып, ключавое слова і інш.

Шматлікія вызначэнні тэрміна “канцэпт” не супярэчаць адно аднаму, а з’яўляюцца хутчэй узаемадапаўняльнымі, акцэнтуючы ўвагу на розных аспектах разумення і тлумачэння гэтага паняцця. Мы схільны разумець канцэпт як шматмернае ментальнае ўтварэнне, якое адлюстроўвае культурна-гістарычны вопыт народа і

асаблівасці яго светаўспрымання. Канцэпт абавязкова павінен мець моўнае выражэнне, характарызавацца вербалізаванасцю.

У сучасных канцэпталагічных даследаваннях пры аналізе таго ці іншага канцэпта выкарыстоўваецца, як правіла, адразу некалькі крыніц матэрыялу. У большасці прац на пачатковым этапе вывучэння канцэптаў аналізуюцца звесткі з лексікаграфіі. Часта мэтай аналізу дэфініцый лексікаграфічных крыніц з'яўляецца вызначэнне прымет ядра канцэпта. На наступных этапах магчыма далучэнне асацыятыўнага і / або дыкурсіўнага матэрыялу, мэтай чаго можа быць, у прыватнасці, апісанне перыферыйных слаёў канцэпта.

На наш погляд, нельга з упэўненасцю сцвярджаць, што аналіз лексікаграфічных крыніц дазваляе апісаць менавіта ядро зместавай структуры канцэпта. Думаецца, выкарыстання толькі слоўнікавых звестак, якія ў прынцыпе не павінны адлюстроўваць індывідуальныя, прыватныя элементы ведаў, недастаткова для апісання структуры канцэпта. Ядро канцэпта, якое вылучаецца з дапамогай аналізу лексікаграфічных крыніц, будзе ўяўляць сабой якраз мінімальную і найбольш агульную частку канцэптuallyнага зместу, адлюстроўваючы ў асноўным яго нявобразныя кампаненты.

Паводле Е. Бартмінскага, даследчык, які жадае вызначыць сэнсавы аб'ём канцэпта, можа звяртацца да звестак з найвялікшых тэкставых корпусаў дадзенай мовы, да эксперыментальных матэрыялаў, атрыманых у час спецыяльнага анкетавання, да звестак, узятых з бягучай эксцэпцыі тэкстаў дадзенага публіцыстычнага дыскурсу і інш. [2, с. 192].

Публіцыстычныя тэксты заўсёды ў той ці іншай ступені з'яўляюцца інтэнцыянальна прадвызначанымі. Аўтары такіх тэкстаў імкнуцца ўпэўніць чытача не проста ў правамернасці, але менавіта ў правільнасці аўтарскага бачання, аўтарскай трактоўкі рэчаіснасці, таму і звяртаюцца да канцэптаў з рознымі мэтамі, выкарыстоўваюць іх у розных функцыях.

Звернемся да рэпрэзентацыі канцэпта *Радзіма* ў публіцыстычных тэкстах беларускамоўных сайтаў з уласнымі пошукавымі сістэмамі (*zvuyazda.by*, *nn.by*, *moladz.org*, *ranitsa.by*, *generation.by* і інш.). З 1025 прааналізаваных выпадкаў ужывання найбольш часта слова *радзіма* сустракаецца непасрэдна ў адным з асноўных сваіх значэнняў 'месца нараджэння, узнікнення, паходжання каго-небудзь, чаго-небудзь'. Месца нараджэння і месца спрадвечнага пражывання выклікае ў носьбітаў мовы толькі цёплыя пачуцці, якія становяцца асабліва вострымі, калі суб'ект знаходзіцца далёка за межамі радзімы: *Я ніколі не забуду радзіму маіх продкаў; Туга па радзіме – натуральны стан для чалавека, закінутага ў чужыя для яго мясціны; Але тут – мая радзіма, мяне вельмі моцна цягне на радзіму.*

Любоў да радзімы павінна спалучацца з гонарам, адданасцю. Гэта тое, што трэба любіць, веліччу чаго трэба захапляцца, тое, што павінна быць незалежным і свабодным. Аднак радзіма можа апынуцца ў небяспецы, і калі далейшаму шчасліваму яе лёсу нешта пагражае, трэба без лішніх ваганняў прынесці сябе ў ахвяру і стаць героем: *Салдаты і афіцэры зноў паказалі свету ўражвальную мужнасць, прыклад любові да Радзімы, вернасці прысягі, вайскаваму братэрству; Але свабода і незалежнасць Радзімы былі заваяваны цаной незаменных страт.*

Разуменне радзімы можа звужацца, калі яна змяншаецца да памераў дома: *Вядома, радзіма там, дзе дом і сям'я; Беларусь – гэта мая Радзіма, мой дом, і я ў сябе дома; Я жыў у гэтай Беларусі. Гэта – мая Радзіма, мой дом, гэта маё ўсё; і, наадварт, супрацьпастаўляецца яму: *Можа, мой дом і там, дзе мае любыя людзі, але Радзіма адна – Беларусь.**

Даволі часта радзіма выступае як маці, што любіць, ахоўвае сваіх дзяцей, удзячная ім, але можа быць строгай, караць і патрабаваць ахвяравання: *І Радзіма памятае*

сваіх сыноў і дачок, пра што сведчыць узнагароджанне горада над Нёманам вымпелам; Дзе яна была, маці-радзіма, якія ў яе былі вочы?; Што да сыноў, а таксама дачок, то яны і зараз услаўляюць сваю радзіму; Слава ўсім, хто аддаў сваё жыццё за нашу Маці-Радзіму!

Паняцце радзімы цесна звязана з паняццем роднай мовы, што выступае ў якасці аднаго з галоўных атрыбутаў альбо складнікаў радзімы, а можа быць цалкам тоеснай ёй: *Але ж (згадзіцеся) апроч родных мацяроў, у нас ёсць яшчэ адна – маці-радзіма, імя якой – Беларусь і мова якой – найперш беларуская; Зразумейце, дарагія, Радзіма пачынаецца з яе душы – мовы; Мне нічога не застаецца, як сцвердзіць: мая радзіма – беларуская мова; Мова – радзіма. А паспалітаму чалавеку уласціва заўжды імкнуцца да роднага агнішча, дахаты, на Бацькаўшчыну.*

Нярэдка назіраецца супрацьпастаўленне “малой радзімы”, “асобасна-сваёй прасторы” і “вялікай радзімы” – дзяржавы: *Беларусь – малая Радзіма, а вялікая – СССР і любоў да «малой» Радзімы пачыналася з захаплення і ўдзячнасці «вялікай».* Ёсць выпадкі адмаўлення такога падзелу і існавання “сярэдняй” Радзімы: *Зямля, Радзіма былі вызначальнымі. Мне ўвогуле ніколі не быў зразумелы гэты падзел – вялікая Радзіма, малая Радзіма. Ды ніколі я б не назваў сваёй Радзімай Савецкі Саюз, як у той песні, бо ў мяне мая Панямонь, мой бераг Нёмана, дзе дзядзькаў дамок дагэтуль стаіць; Перад тым каб праявіць любоў да малой радзімы, трэба аддаваць навагу сярэдняй. Таму вам трэба спачатку ў Дэпартамент кахання да сярэдняй радзімы. У сэнсе інвеставаць нешта ў Мінскую вобласць.*

Назіраючы за вербалізацыяй канцэпта *Радзіма* ў публіцыстычных тэкстах, можна заўважыць амбівалентнае стаўленне суб’ектаў да існавання “другой” і нават “трэцяй” радзімы: *І сапраўды, на яго справах было відаць, што гэты горад стаў яму другой радзімай; Францыя сёння для мяне – трэцяя радзіма, як стала такой для многіх мастакоў, якія прыехалі з розных краін свету – Іспаніі, Італіі, Расіі, Беларусі, Лацінскай Амерыкі, Японіі; і, наадварот: Сволач наднацыянальная. У яе не адна, як у людзей, радзіма, а сама меней дзве, а то і тры – узор сымбіёзу двух -ізмаў адначасова.*

Такім чынам, аналіз кантэкстаў, у якіх вербалізуецца канцэпт, дае магчымасць выявіць некаторыя яго складнікі. З розных прыкладаў спалучальнасці лексемы *радзіма* з прыметнікамі і дзеясловамі можна вывесці шматлікія кагнітыўныя прыметы *радзімы*, якія характарызуюць яе як канцэпт. Усе гэтыя прыметы ўключаюцца ў апісанне канцэпта, а частата іх ўжывання ў розных тэкстах фіксуецца для выяўлення найбольш яркіх, камунікатыўна рэlevantных. Відавочна, што прапанаваны падыход да вывучэння канцэпта не павінен лічыцца ўсебаковым і вычарпальным, але можа быць выкарыстаны ў якасці аднаго з этапаў дэталёвага аналізу.

Літаратура

1. Антологія канцэптов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Бартминьский, Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминьский. – М.: Индрик, 2005. – 528 с.
3. Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В.А. Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
4. Попова, З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2010. – 314 с.
5. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.